

دانشگاه الزهراء

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

تصویرپردازیهای هنری قرآن بر اساس نظریه سید قطب

در جزء های ۲۸ و ۲۹ قرآن کریم

استاد راهنما

دکتر بتول مشکین فام

دانشجو

مریم ولایتی کبابیان

شهریور ۱۳۸۶

Al-Zahra University

Thesis Title

Quran artistic imagines based on sayyed ghotb"s idea
in 28 & 29 parts of Quran.

Thesis Advisor

Dr.Batul Meshkinfam

By

Maryam Velayati Kababian

Septambr.2007

لا بد أنكم -يا أحبائنا الصغار- سمعتم باسم هذا الكاتب العبقري الذي قتله طاغية من طغاة مصر، لأنه كان مسلماً ثائراً، ومجاهداً ومستقيماً، ويريد أن يربّي الأجيال على الجهاد، لتخليص البلاد والعباد من الاستبداد الداخلي، ومن الاستعمار الخارجي.

يا شهيداً رفَع اللهُ به	جبهة الحقّ على طول المدى
سوف تبقى في الحنايا علماً	حادياً للركب رمزاً للفدى
ما نسينا أنتَ قد علمتنا	بِسمة المؤمن في وجه الردى
غالكَ الحقُّ بليلِ حالِك	كنتَ فيه البدرَ يهدى للهدى
نسى الفجارُ في نشوتهم	أن نورَ الحقِّ لا لن يُخمدَا

سلام بر شهیدی که خداوند جبهه حق را همواره به وسیله او برتری داد. آنکه درون قلبها به عنوان پرچم افتخار، طلایه دار کاروان و نماد ایثار باقی خواهد ماند.

فراموش نکرده ایم که تبسم مومن به روی مرگ را تو به ما آموختی. کینه و نفرت بدخواهان در شبی قیرگون که تو همانند مهتاب در آن می درخشیدی و مسیر حرکت را روشن می ساختی جانت را گرفت. آن پلید سیرتان به واسطه غرق شدن در مستی دنیا پرستی فراموش کردند که نور حقیقت هیچگاه خاموش نخواهد شد.

دانشگاه الزهراء

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

تصویرپردازیهای هنری قرآن بر اساس نظریه سید قطب

در جزء های ۲۸ و ۲۹ قرآن کریم

استاد راهنما

دکتر بتول مشکین فام

استاد مشاور

دکتر سهیلا جلالی کندی

دانشجو

مریم ولایتی کبایان

شهریور ۱۳۸۶

ساحت مقدس صاحب الامر (عج)

9

ارواح مطهر و پرفتوح

امام شهیدان و شهدای هشت سال دفاع مقدس

9

روح ملکوتی شهید زنده، آیت جهاد

سید قطب (ره)

که در مسیر اعتلای دین اسلام تا مرز نیستی

و پرکشیدن به سوی بارگاه ابدیت پیش رفت.

تقدیر و تشکر

از پدر و مادر بزرگوارم که دعای خیر ایشان همواره قرین لحظاتم بوده است.
از همسر مهربانم که در تمامی عرصه های زندگی گام به گام مرا یاری نموده است.
از زحمات پیگیر استاد راهنمای گرانقدر خانم دکتر مشکین فام که با اختصاص ساعتهای زیاد ،
نقش بسیار مؤثری در رفع مشکلات علمی پیش روی تحقیق داشته اند.
از توجهات استاد مشاور ارجمند خانم دکتر جلالی که در اصلاح و بررسی دقیق این تحقیق از
هیچ نکته ای فروگذار نکردند.

چکیده

مضامین قرآن کریم دارای بیان بصری خاصی است. سر تا سر آیات قرآن کریم پوشیده از تصویر است. قرآن اگر چه عالمانه سخن گفته، اما به زبان علمی سخن نگفته است؛ یعنی از مفاهیم و اصطلاحات علمی ویژه دانشمندان استفاده نکرده است و یکی از وجوه سادگی و قابل فهم بودن بیان قرآن، همین ملموس بودن مفاهیم ذهنی آن و ارائه این مفاهیم در قالب تصویر است. تصویری بودن آیات قرآن سبب می شود تا یک محتوای بسیار قوی در قالب جملاتی کوتاه، رسا و ملموس ارائه گردد.

سیدقطب در قالب نظریه "تصویرپردازی هنری" خود معتقد است که قرآن کریم در بیان اغراض گوناگون از جمله معانی ذهنی، حالات نفسانی، حوادث واقعی، مثالها، مناظر طبیعت و ... از قاعده "تصویر" بهره برده است، به طوری که این قاعده از نگاه او به عنوان ابزار برتر بیان قرآن و یک قاعده عام و فراگیر در آن به شمار می آید. وی معتقد است تصاویر قرآنی به واسطه دو عنصر اصلی حرکت و حیات کاملاً زنده می شوند، از این رو قادرند قوه خیال و ذوق مخاطب را نشانه رفته و با تحریک آن و تأثیرگذاری بر حس و وجدان، تصویر معنای ذهنی موردنظر را در قالب صورتی حسی در ذهن مخاطب تثبیت نمایند. از نگاه او انجام این فرآیند به واسطه دو اسلوب "خیال پردازی حسی" و "هماهنگی هنری" صورت می گیرد. در عین حال که برای عنصر خیال نقش موثرتری را قایل است.

هدف سید قطب از طرح این نظریه آنست که قرآن می بایست به زبانی ساده و قابل فهم برای عموم مردم عرضه شود، بنابراین استفاده از اصطلاحات بلاغی سخت و داشتن رویکردهای مختلف تفسیری از جمله مواردی است که ما را از این هدف دور می کند، حال آنکه نگاه تصویری زنده و پویا به مفاهیم مجرد قرآنی، آن را به شکل محسوس و ماندگار در ذهن مخاطب به نمایش می گذارد. از آن جا که قرآن کریم به زبان عربی نازل شده و زبان عربی نیز به خودی خود زبانی تصویری است، به ایجاد تصاویر هنری قرآن کریم کمک بسیار می نماید.

مسئله اصلی در پژوهش حاضر، تبیین نظریه سیدقطب و بررسی تصویرپردازیهای هنری قرآن بر اساس آن، در جزء های ۲۸ و ۲۹ قرآن کریم است تا از این طریق میزان تطبیق این نظریه بر کل قرآن فهمیده شود. بر اساس نتایج به دست آمده شیوه های تصویرپردازی در هر دو جزء تقریباً یکسان است؛ اما کاربرد این نظریه در جزء ۲۹ یعنی سوره های مکی قرآن بیشتر است.

کلمات کلیدی: سیدقطب، تصویر، تصویرپردازی هنری، خیال، هماهنگی هنری، موسیقی، حرکت

Abstract

The Quranic contents have an especial visual exposition. The holy Quran is covered with portraits. It speaks not in a scientific manner, although it speaks sagaciously; i.e. it doesn't use the specialized terms and concepts of scholars. One of the simple and understandable aspects of the Quran therefore is its visual and tangible mental concepts. This characteristic results in presenting much powerful contents just through short, clear and sensor words.

Proposing the theory of "artistic picturing", Seyyed Qutb states that to say the various purposes including mental concepts, spiritual states, historical events, examples, natural views, and etc. the Quran applies the formula of "picture", so that this formula from his point of view is a superior tool of the Quranic expressions and a general and widespread formula in it. He believes that the Quranic pictures become completely alive and animate through two main elements of movement and life. So they are able to point to the imagination and taste powers of addressers and, simulating them and influencing on sense and conscience, illustrate a sought mental meaning in the form of a tangible face on the addresser's mind. In his opinion, this process is done as a result of the methods of "tangible imagination" and "artistic harmony", despite regarding the element of imagination as a more effective role.

This theory aims to show that the Quran must be presented to people simply and understandable; difficult rhetorical terms and jurisprudential, theological, syntactical, lexicographical, and ... approaches are some cases that prevent us to reach the goal, whereas a living visual look at the individual Quranic concepts causes to present them at the addresser's mind tangibly and eventually and not involve him in difficulty of the unnecessary scientific matters.

The Arabic language is regarded as a language with more harmony of picturing the purposes than the others. So, the picturing virtue of Arabic is much helpful to draw Quranic artistic pictures.

The present study, regarding the theory of Seyyed Qutb, examines the Quranic artistic picturing in 28 and 29 parts of Quran and results in conclusions to which, considering the theory in Meccan and Medinite chapters, conform throughout the Quran,.

Keywords; Seyyed Qutb, picture, artistic picturing, imagination, artistic harmony, music, movement.

فهرست

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۱
هدف پژوهش و ضرورت آن.....	۲
فرضیات پژوهش.....	۲
پیشینه تحقیق.....	۳
۱ - کلیاتی پیرامون تصویر و تصویرپردازی هنری	۷
۱-۱- مفهوم تصویر و تصویرپردازی هنری.....	۷
۱-۱-۱- معنای تصویر.....	۷
۱-۱-۲- تاریخچه تصویر و تصویرگری.....	۸
۱-۱-۳- هدف از به کارگیری تصویر و اهمیت آن.....	۸
۱-۱-۴- اسلوب های تصویر.....	۹
۱-۱-۵- رابطه تصویر با هنر.....	۱۰
۱-۱-۵-۱- مهمترین عناصر هنر.....	۱۱
۱-۲- تصویر در آثار علمای علم بلاغت.....	۱۲
۱-۲-۱- تصویر در آثار متقدمان.....	۱۲
۱-۲-۲- تصویر از نگاه متأخران.....	۱۶
۲- کلیاتی پیرامون شخصیت سید قطب و نگاه او به قرآن	۱۷
۱-۲- معرفی سیدقطب.....	۱۷
۱-۱-۲- نام، محل تولد و فعالیتهای علمی و سیاسی.....	۱۷
۱-۲-۲- محیط خانوادگی.....	۱۸
۱-۲-۳- پایان عمر، شهادت.....	۱۹
۲-۲- نگاه ویژه سید قطب به قرآن.....	۱۹
۱-۲-۲- سید قطب و قرآن.....	۱۹
۲-۲-۲- افسون قرآن از نگاه سیدقطب.....	۲۰
طریقه کشف منبع سحر در قرآن.....	۲۲
۳-۲- نگاه تصویری سیدقطب به قرآن و سیر شکل گیری مقدمات آن.....	۲۳
۱-۳-۲- محل زندگی و تأثیر آن بر شکوفایی ذهن او.....	۲۳
۲-۳-۲- جرقه های ذهنی در راستای کشف قاعده «تصویر» در قرآن.....	۲۴

- ۲-۳-۳- تواناییهای علمی، ادبی و خدادادی برای درک تصاویر قرآنی..... ۲۵
- ۲-۳-۴- سیدقطب مبدع و پیشگام نظریه "تصویر"..... ۲۵
- ۲-۳-۵- سید قطب و نظریه "تصویرپردازی هنری"..... ۲۷
- ۲-۳-۵-۱- شکل گیری نظریه "تصویر" در پژوهش‌های قرآنی سیدقطب..... ۲۹
- ۲-۳-۵-۲- جایگاه شیوه تصویر در تعبیرها..... ۳۳
- مزایای شیوه تصویری..... ۳۳

درآمد..... ۳۸

۱ - توضیح تئوری سید قطب..... ۳۹

۲ - تبیین اصطلاحات هنری سید قطب..... ۴۱

- ۲-۱- ضرورت و اهمیت بررسی اصطلاحات هنری سید قطب..... ۴۱
- ۲-۲- اعتراض برخی افراد نسبت به کاربرد این اصطلاحات درباره قرآن..... ۴۱
- ۲-۳- اصطلاحات هنری سید قطب..... ۴۲
- ۲-۳-۱- الصورة..... ۴۲
- ۲-۳-۱-۱- "الصورة" در لغت..... ۴۲
- ۲-۳-۱-۲- معنای "الصورة الادبية"..... ۴۲
- ۲-۳-۱-۳- رابطه "الصورة" با سایر اجزای هنری..... ۴۳
- ۲-۳-۱-۴- عناصر "الصورة"..... ۴۴
- ۲-۳-۲- الفن..... ۴۵
- ۲-۳-۲-۱- معنای واژه "فن"..... ۴۵
- ۲-۳-۲-۲- ابزارهای ادراک فن..... ۴۷
- ۲-۳-۲-۳- وظایف فن..... ۴۷
- ۲-۳-۳- التماسق (تناسب و هماهنگی)..... ۴۷
- ۲-۳-۳-۱- تناسب در لغت..... ۴۷
- ۲-۳-۳-۲- تناسب و هماهنگی در بیان و اسلوب..... ۴۷
- ۲-۳-۳-۳- اقسام و درجات هماهنگی..... ۴۸
- ۲-۳-۴- الجرس (آهنگ)..... ۴۸
- ۲-۳-۴-۱- جرس در لغت..... ۴۸
- ۲-۳-۴-۲- جرس در اصطلاح..... ۴۸
- ۲-۳-۵- الايقاع..... ۴۹
- ۲-۳-۵-۱- ايقاع موسیقی در لغت..... ۴۹
- ۲-۳-۵-۲- ايقاع موسیقی در اصطلاح..... ۴۹
- ۲-۳-۵-۳- ايقاع موسیقی در قرآن..... ۵۰

- ۵۰..... ۲-۳-۶- الموسیقی
- ۵۰..... ۲-۳-۶-۱- عناصر اصلی موسیقی
- ۵۱..... ۲-۳-۶-۲- مظاهر موسیقی در زبان عربی
- ۵۲..... ۲-۳-۶-۳- آهنگ کلمات و موسیقی آیات در قرآن
- ۵۲..... ۲-۳-۶-۴- عناصر ریتم موسیقی در قرآن
- ۵۳..... ۲-۳-۷- الظل
- ۵۳..... ۲-۳-۷-۱- سایه در لغت
- ۵۳..... ۲-۳-۷-۲- سایه‌های اشخاص و تعابیر
- ۵۴..... ۲-۳-۸- التجسیم
- ۵۴..... ابزارهای تجسیم هنری
- ۵۵..... ۲-۳-۹- الخیال
- ۵۵..... اهمیت قوه خیال و خیال‌پردازی
- ۳ - بررسی تفصیلی ابعاد نظریه سید قطب..... ۵۶**
- ۵۶..... ۳-۱- اسلوبهای تصویر
- ۵۷..... ۳-۱-۱- هماهنگی هنری و اقسام آن
- ۵۸..... ۳-۱-۱-۱- هماهنگی کلام با مضمون و محتوا
- ۵۸..... ۳-۱-۱-۲- ایجاد تصویر به کمک آهنگ واژه و سایه آن
- ۶۰..... ۳-۱-۱-۳- ایجاد تصویر به کمک تقابل
- ۶۲..... ۳-۱-۱-۴- هماهنگی ریتم موسیقی
- ۶۷..... ۳-۱-۵- هماهنگی در رسم تصویر (وحدت موضوعی)
- ۶۹..... ۳-۱-۶- هماهنگی در مدت زمان نمایش تصویر
- ۷۲..... ۳-۱-۲- خیال‌پردازی حسی و عناصر آن
- ۷۳..... ۳-۱-۲-۱- تشخیص
- ۷۵..... ۳-۱-۲-۲- تجسیم هنری
- ۷۸..... ۳-۱-۲-۳- فعل حرکتی
- ۸۲..... ۳-۱-۲-۴- رنگ
- ۸۳..... ۳-۱-۲-۵- گفتگو
- ۸۴..... ۳-۲- اغراض تصویر
- ۸۵..... ۳-۱-۲- "معانی ذهنی" در قالب تصاویر حسی
- ۹۲..... ۳-۲-۲- "حالات نفسانی" در قالب تصاویر حسی
- ۹۸..... ۳-۲-۳- "حوادث واقعی" در قالب تصاویر حسی
- ۱۰۱..... ۳-۲-۴- "مثالهای قرآنی" در قالب تصاویر حسی
- ۱۰۳..... ۳-۲-۵- "صحنه های طبیعی" در قالب تصاویر حسی

- ۱۰۵ ..... ۳-۲-۶ - "صحنه های قیامت" در قالب تصاویر حسی
- ۱۰۵ ..... ۳-۲-۶-۱ - ویژگیهای صحنه های قیامت در قرآن
- ۱۰۸ ..... ۳-۲-۶-۲ - اقسام صحنه های قیامت
- ۱۱۷ ..... ۳-۲-۷ - "نمونه ها و الگوهای انسانی" در قالب تصاویر حسی
- ۱۱۸ ..... ۳-۲-۷-۱ - تصاویر عام نمونه های انسانی
- ۱۲۰ ..... ۳-۲-۷-۲ - تصاویر خاص نمونه های انسانی
- ۱۲۴ ..... ۳-۲-۸ - "جدل تصویری" در قالب تصاویر حسی
- ۱۲۵ ..... ۳-۲-۹ - قصه های قرآن در قالب تصاویر حسی
- ۱۲۶ ..... ۳-۲-۹-۱ - داستان در قرآن
- ۱۲۶ ..... ۳-۲-۹-۲ - اهداف داستان قرآنی
- ۱۳۰ ..... ۳-۲-۹-۳ - تبعیت اهداف هنری داستان از اغراض دینی
- ۱۳۲ ..... ۳-۲-۹-۴ - ویژگیهای هنری داستان
- ۱۳۳ ..... ۳-۲-۹-۴-۱ - تنوع شیوه نمایش
- ۱۳۳ ..... ۳-۲-۹-۴-۲ - تنوع در شیوه ایجاد گره در داستان
- ۱۳۶ ..... ۳-۲-۹-۴-۳ - تشکیل یک داستان از تابلوهای مختلف
- ۱۳۷ ..... ۳-۲-۹-۴-۴ - تصویر در داستان

۱۴۶..... درآمد

۱ - تطبیق نظریه سیدقطب بر جزء ۲۸ قرآن کریم..... ۱۴۶

- ۱-۱-۱-۱ ..... ۱۴۶ - سورة مجادله
- ۱-۱-۱-۱ ..... ۱۴۶ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۱-۱-۲ ..... ۱۴۷ - تحلیل تصویری آیات
- ۱-۱-۳ ..... ۱۵۶ - تحلیل آماری آیات تصویری سورة "مجادله"
- ۱-۲-۱ ..... ۱۵۶ - سورة "حشر"
- ۱-۲-۱-۱ ..... ۱۵۶ - آشنایی با سبب نزول سوره
- ۱-۲-۱-۲ ..... ۱۵۷ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۱-۲-۱-۳ ..... ۱۵۷ - تحلیل تصویری آیات
- ۱-۲-۱-۴ ..... ۱۶۴ - تحلیل آماری آیات تصویری سورة "حشر"
- ۱-۳-۱ ..... ۱۶۵ - سورة "ممتحنه"
- ۱-۳-۱-۱ ..... ۱۶۵ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۱-۳-۱-۲ ..... ۱۶۵ - آشنایی با سبب نزول سوره
- ۱-۳-۱-۳ ..... ۱۶۶ - تحلیل تصویری آیات
- ۱-۳-۱-۴ ..... ۱۷۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سورة "ممتحنه"
- ۱-۴-۱ ..... ۱۷۱ - سورة "الصف"

- ۱۷۱-۱-۴-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۷۱
- ۱۷۱-۲-۴-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۷۱
- ۱۷۶-۳-۴-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "صف" ۱۷۶
- ۱۷۶-۵-۱-۵-۱ - سوره "جمعه" ۱۷۶
- ۱۷۶-۱-۵-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۷۶
- ۱۷۶-۲-۵-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۷۶
- ۱۷۸-۳-۵-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "جمعه" ۱۷۸
- ۱۷۸-۶-۱-۶-۱ - سوره "منافقون" ۱۷۸
- ۱۷۸-۱-۶-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۷۸
- ۱۷۹-۲-۶-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۷۹
- ۱۸۳-۳-۶-۱ - هماهنگی هنری مرتبط با کل آیات سوره "منافقون" ۱۸۳
- ۱۸۳-۴-۶-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "منافقون" ۱۸۳
- ۱۸۳-۷-۱-۷-۱ - سوره «تغابن» ۱۸۳
- ۱۸۳-۱-۷-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۸۳
- ۱۸۴-۲-۷-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۸۴
- ۱۸۶-۳-۷-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "تغابن" ۱۸۶
- ۱۸۷-۸-۱-۸-۱ - سوره "طلاق" ۱۸۷
- ۱۸۷-۱-۸-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۸۷
- ۱۸۷-۲-۸-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۸۷
- ۱۹۰-۳-۸-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "طلاق" ۱۹۰
- ۱۹۰-۹-۱-۹-۱ - سوره "تحریم" ۱۹۰
- ۱۹۰-۱-۹-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۹۰
- ۱۹۰-۲-۹-۱ - آشنایی با سبب نزول سوره ۱۹۰
- ۱۹۱-۳-۹-۱ - تحلیل تصویری آیات ۱۹۱
- ۱۹۶-۴-۹-۱ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "تحریم" ۱۹۶
- ۲ - تطبیق نظریه سیدقطب بر جزء ۲۹ قرآن کریم ۱۹۶**
- درآمد ۱۹۶**
- ۱۹۶-۱-۲-۱-۲ - سوره مُلک (تبارک) ۱۹۶
- ۱۹۶-۱-۲-۱-۲ - آشنایی با فضای عمومی سوره ۱۹۶
- ۱۹۷-۲-۱-۲-۲ - تحلیل تصویری آیات ۱۹۷
- ۲۰۶-۳-۱-۲-۲ - وحدت موضوعی و تجانس صوتی در سوره «ملک» ۲۰۶
- ۲۰۶-۴-۱-۲-۲ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره «ملک» ۲۰۶
- ۲۰۷-۲-۲-۲-۲ - سوره «قلم» ۲۰۷

- ۲۰۷ ..... ۲-۲-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۰۷ ..... ۲-۲-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۱۳ ..... ۲-۲-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "قلم"
- ۲۱۳ ..... ۲-۳-۳ - سوره «الحاقه»
- ۲۱۳ ..... ۲-۳-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۱۴ ..... ۲-۳-۲ - وحدت موضوعی در سوره "الحاقه" و تأثیر عنصر "تصویر" بر آن
- ۲۱۴ ..... ۲-۳-۳ - ساختار صوتی و نقش آن در وحدت موضوعی سوره
- ۲۱۴ ..... ۲-۳-۴ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۲۰ ..... ۲-۳-۵ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "حاقه"
- ۲۲۰ ..... ۲-۴-۴ - سوره "معارج"
- ۲۲۰ ..... ۲-۴-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۲۱ ..... ۲-۴-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۲۵ ..... ۲-۴-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "معارج"
- ۲۲۵ ..... ۲-۵-۵ - سوره «نوح»
- ۲۲۵ ..... ۲-۵-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۲۵ ..... ۲-۵-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۲۹ ..... ۲-۵-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "نوح"
- ۲۲۹ ..... ۲-۶-۶ - سوره «جن»
- ۲۲۹ ..... ۲-۶-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۲۹ ..... ۲-۶-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۳۵ ..... ۲-۶-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "جن"
- ۲۳۵ ..... ۲-۷-۷ - سوره «مزمل»
- ۲۳۵ ..... ۲-۷-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۳۵ ..... ۲-۷-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۴۰ ..... ۲-۷-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "مزمل"
- ۲۴۰ ..... ۲-۸-۸ - سوره «مدثر»
- ۲۴۰ ..... ۲-۸-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۴۰ ..... ۲-۸-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۴۵ ..... ۲-۸-۳ - تحلیل آماری آیات تصویری سوره "مدثر"
- ۲۴۶ ..... ۲-۹-۹ - سوره «قیامت»
- ۲۴۶ ..... ۲-۹-۱ - آشنایی با فضای عمومی سوره
- ۲۴۶ ..... ۲-۹-۲ - تحلیل تصویری آیات
- ۲۵۱ ..... ۲-۱۰-۱۰ - سوره «انسان»
- ۲۵۱ ..... ۲-۱۰-۱ - سخنی دربارهٔ مکی یا مدنی بودن سوره

۲۵۲	..... ۲-۱۰-۲_ آشنایی با فضای عمومی سوره
۲۵۲	..... ۳-۱۰-۲_ تحلیل تصویری آیات
۲۵۷	..... ۴-۱۰-۲_ تحلیل آماری آیات تصویری سوره "انسان"
۲۵۷	..... ۱۱-۲_ سوره «مرسلات»
۲۵۷	..... ۱-۱۱-۲_ آشنایی با فضای عمومی سوره
۲۵۷	..... ۲-۱۱-۲_ تحلیل تصویری آیات
۲۶۳	..... ۳-۱۱-۲_ تحلیل آماری آیات تصویری سوره "مرسلات"
۲۶۴	..... نتیجه ها
۲۶۷	..... فهرست منابع

پیشگفتار

حمد و ثنا از آن پروردگار بی همتاست، همو که یاریگر و هدایتگر انسان در تاریکیهای ضلالت است. از شرارت‌های نفسانی و بدیهای اعمال خود به او پناه می‌بریم. هر که را او هدایت کند، از ضلالت به دور است و هر که را گمراه سازد دیگر هدایتگری برای او نیست؛ حال که همه چیز در ید قدرت قاهره الهی است، بیش از هر زمان با دل‌های خسته خود او را می‌خوانیم و بیش از هر کس تقاضای پناه دهی از ذات مقدس او را داریم. عنوان پژوهش حاضر "تصویرپردازیهای هنری قرآن از نگاه سیدقطب در جزء های ۲۸ و ۲۹ قرآن کریم" است. با نظر به آنکه کلام خداوند متعال به شکل چشمگیر و قابل توجهی سرشار از آفرینش‌های بدیع هنری است که در قالب تشبیه و تمثیل، مفاهیم عقلی را به صورت جلوه‌های ملموس و واقعی تبیین کرده است، ما بر آن شدیم تا این موضوع را در قالب اصطلاح نوپای "تصویرپردازی" بررسی کنیم و آن را به شکلی جدید بر اساس نظریه سیدقطب که قاعده تصویر را یک قاعده عام و ابزار برتر بیان^۱ در اسلوب قرآن می‌داند، ارائه نماییم. با این اصطلاح نو می‌توان از همه آن قواعد خسته کننده و پیچیده بلاغی بی‌نیاز شد. به عنوان نمونه سید قطب به جای اصطلاح "تشبیه" از لفظ "تصویر" استفاده می‌کند که در عین دارا بودن بار معنایی خاص دارای ویژگیهایی است که تشبیه و تمثیل از آن بی بهره اند و بر این باور است که خداوند برای بیان این گونه اغراض ذهنی شیوه تصویری را بر سایر شیوه‌ها برتری داده است.

مسئله مورد تحقیق در این پژوهش آنست که می‌خواهیم با بررسیهای علمی، ابعاد گوناگون سخن و نظریه سید قطب را روشن سازیم و دریابیم که سخنان وی تا چه اندازه قابل تطبیق بر قرآن است. در حقیقت ما می‌خواهیم نظریه وی را یک تئوری بدانیم و افزون بر تبیین بخشهای مختلف این تئوری در صدد تطبیق آن نیز برآئیم.

سید قطب به واسطه کشف و بیان این نظریه به ادراک ویژگیهایی عام و کلی برای زیبایی هنری موجود در تعبیر قرآنی موفق شد^۲. یکی از دلائل عمده گرایش سیدقطب به این موضوع، آن بود که کوششهای متقدمان در حوزه تفسیر، بلاغت و اعجاز قرآن را محصور در محدوده معقولات نقد عربی کهن می‌دید، بدون آنکه این تلاشها اندکی از حد ادراک و ویژگیهای عام هنری قرآن فراتر رود. مباحث مربوط به بلاغت قرآن نیز به یک سلسله از مباحث ظاهری متن اکتفا می‌کرد که هیچکدام به طور جدی در عرصه اعجاز هنری قرآن قابل طرح نبود^۳. از این رو سید قطب با نگاهی متفاوت به قرآن پا به عرصه نهاد و به آن از زاویه جلوه‌های هنری و تصاویر فنی نگریست و با رویکرد ادبی و هنری^۴ آن

۱. التصوير الفنی هو القاعدة الأساسية و الأداة المفضلة فی أسلوب القرآن. (سیدقطب؛ التصوير الفنی فی القرآن، دارالشروق، بی‌جا، ۱۴۱۵ هـ / ۱۹۹۵ م، ص ۳۶).

۲. الخالدی، صلاح عبدالفتاح؛ نظریة التصوير الفنی عند سید قطب، ج ۲، دارالمنارة للنشر والتوزیع، جدة - السعودية، ۱۴۰۹ هـ / ۱۹۸۹ م، ص ۳۶۹.

۳. سید قطب، التصوير الفنی فی القرآن، ص ۳۴.

۴. بررسی یک اثر به شیوه هنری، نیازمند سطح بالایی از ذوق، آگاهی گسترده از متون ادبی و تخصص در دایره لغت به همراه موهبتی خاص جهت تطبیق قواعد نظری بر مثالهای عملی است. (مشکین فام، بتول؛ البحث الادبی مناهجه و مصادره، ج اول، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع) واحد خواهران - سمت، تهران، ۱۳۸۴ ش، ص ۱۳). سید قطب از همه این ابزار بهره مند بود.

را تفسیر نمود. وی معتقد است^۱ تمام توجه او در این بررسی معطوف به جنبه هنری قرآن، بدون در نظر گرفتن مباحث زبان شناختی، کلامی، فقهی و سایر مباحث متداول در تفسیر قرآن بوده است. سبک سیدقطب در بیان این نظریه از نوع "سبک ادبی"^۲ است. به این معنا که ایشان با زبانی ساده و بدون استفاده از اصطلاحات پیچیده و سخت بلاغی مسائل را با زبانی شیوا مطرح کرده است. وی در فصل "التناسق الفنی" از کتاب "التصویر الفنی" به این مطلب اشاره دارد. مشابه این کار را جرجانی هم در کتاب "اسرار البلاغة" خود انجام داده است. خاصیت سبک ادبی در مقابل "سبک کلامی" که به دنبال بررسی حدود و ثغور تعاریف است، آنست که برای هر عنوان یک تعریف ساده ذکر و در ادامه برای اثبات آن به بیان شاهد مثالهای متعدد پرداخته می شود؛ بنابراین مکتب ادبی فاقد یک تقسیم بندی علمی خاص است و در برخی موارد ممکن است مثالها به مناسبتهای مختلف در چند جا تکرار شوند. یکی از اهداف مورد نظر ما در این پژوهش آنست که تقسیم بندیهای سیدقطب را تا حد امکان علمی تر نماییم.

بخشی از نظریه سیدقطب بیانگر این معناست که بسیاری از تصاویر قرآن کریم تصاویری است که تنها با یک کلمه و یا سایه ای که از آن به ذهن القا می شود، ایجاد شده است. این که بتوان با استفاده از این شیوه کاری را انجام داد که یک فیلم سینمایی به همراه تمامی عوامل آن انجام می دهد، از نگاه بلیغان، هنر بزرگی است و این مسئله در قرآن بیانگر اعجاز هنری آن است. همچنین مبنای ایشان در بحث موسیقی قرآن به این صورت است که می توان بدون درگیر شدن با آلات و ابزار تخصصی موسیقی، از موسیقی قرآن در حد و اندازه ای بحث کرد که عامه مردم آن را بفهمند؛ بنابراین از نگاه ایشان سخن کسانی که برای فهم موسیقی قرآن، قایل به ضرورت آشنایی با ابزار و آلات خاص موسیقی هستند، کاملاً مردود است.

هدف پژوهش و ضرورت آن

هدف اصلی این پژوهش آنست که تا جای امکان از ابهامات موجود در نظریه سید قطب که به تازگی محور توجهات برخی از پژوهندگان علوم قرآن قرار گرفته، پرده بردارد و آن را بهتر و دقیق تر تبیین نماید. ما می خواهیم در عین پابندی به شیوه سید قطب (تحریک تخیل و ذوق) به جنبه های علمی این نظریه رنگ و بوی دیگر دهیم و تا حد امکان آن را شکافته و تبیین نمائیم.

ضرورت بحث آنجا آشکار می شود که ما دریابیم زبان ابتدایی، زبان امروز بشر و بلکه زبان همیشگی او، زبان تصویر بوده است. انسان از زمانهای دور میل به تصویر داشته و اساساً از همان ابتدا، پیرامون خود را با تصاویر دیده و شناخته است.

فرضیات پژوهش

در این تحقیق تلاش می شود تا صحت فرضیات زیر بررسی شود:

۱. سید قطب؛ التصویر الفنی فی القرآن، ص ۹.

۲. عنصر "زیبایی"، از جمله بارزترین صفات و آشکارترین ویژگی موجود در اسلوب ادبی است. منشأ این زیبایی برگرفته از قوه خیال و تصویر دقیق حاصل از آنست. (الخطیب، محمد کامل؛ نظریة النقد من البلاغة الی النقد، منشورات وزارة الثقافة فی الجمهورية العربية السورية، دمشق، ۲۰۰۲ م، ص ۳۱).

۱- شیوه‌های تحریک تخیل و بیان تصویری قرآن در جزء ۲۹ (آیات مکی)، بیشتر از طریق قصه، حرکت، حوار و گفتگو، استعاره و تشبیه و بیان، موسیقی، رنگ، بو و ... است. در جزء ۲۸ (آیات مدنی)، نیز تصویر با همین خصوصیات وجود دارد اما کمتر از آیات مکی است.

۲- تصویر برترین ابزار بیان در قرآن است و نقش اساسی در فهم قرآن و برقراری ارتباط قاری با نص آن را دارد.

۳- بیشترین اهتمام سید قطب به جنبه هنری و ذوقی قرآن به طور مطلق بوده و مباحث زبان شناختی در آن در نظر گرفته نشده است.

۴- فهم عمیق نظریه سید قطب برای متخصصان فن میسر خواهد بود؛ چرا که نیازمند ذوق و تخصص است؛ اما تبیین آن به زبان ساده برای همگان و به ویژه جوانان قابل فهم خواهد بود.

۵- میزان انطباق نظریه سید قطب بر این دو جزء، بیشتر در جزء ۲۹ است تا جزء ۲۸.

پیشینه تحقیق

درباره پیشینه پژوهش مورد نظر باید گفت معدودی از دانشمندان علوم قرآنی به جلوه‌های تصویری در قرآن کریم اشاره کرده‌اند. به عنوان نمونه در زمینه پرداختن به "جنبه‌های هنری داستان در قرآن" کسانی همچون محمد احمد خلف الله، عبدالکریم خطیب، سید عبدالحافظ عبدربه در جهان عرب و سید ابوالقاسم حسینی، دکتر محمود بستانی و خلیل پروینی در میان عجم به این موضوع پرداخته‌اند. در میان کتابهای چاپ شده ظاهراً بیشترین فردی که بر روی نظریه سید قطب به طور خاص کار کرده و به تبیین اجزای آن پرداخته فردی به نام صلاح عبدالفتاح الخالدی است که مرتبط ترین اثر وی با پژوهش مورد بحث ما، کتاب «نظریه تصویر الفنی عند سید قطب» می‌باشد که اثری در خور توجه در مقام تبیین نظریه سید قطب در کتاب «التصویر الفنی» اوست. خالدی در این کتاب همچون سید قطب پایبند به مباحث ذوقی بوده و همان چارچوب را حفظ کرده است اما تقسیم بندیهای متعدد او که ظاهراً جهت علمی تر کردن و چینی‌تری کردن بحث انجام شد، ماندگاری مطلب را در ذهن خواننده کمی سخت و پیچیده نموده است.

همچنین آقای خالدی به تطبیق این نظریه بر قرآن و شناساندن نمونه‌های عملی موجود در سوره‌های مکی و مدنی به طور خاص و منظم پرداخته (هر چند که مثالهایی را به نمونه‌های ذکر شده از سوی سید قطب اضافه کرده است)؛ از این روست که ضرورت این پژوهش نمایانتر می‌گردد.

پایان نامه‌های رشته‌های دانشگاهی از جمله هنر، تفسیر قرآن، علوم قرآن و حدیث و ادبیات عرب به شکل اجمالی، پراکنده و متفاوت به این موضوع پرداخته‌اند.

در این میان پایان نامه‌های رشته علوم قرآن و حدیث بسیار کم به این موضوع اشاره دارند. یک عنوان یافت شده متعلق به یکی از دانشجویان دانشگاه آزاد نیز ناظر به زیباییهای آیات قرآن بود نه تصویرگریهای آن.

در رشته تفسیر قرآن نیز پایان نامه‌ای با عنوان «زیباییهای هنری در داستانهای قرآن» در سال ۱۳۸۱ توسط خانم عزیزه فروردین به طبع رسیده است که با وجود پیگیریهای زیاد دست یابی به این اثر میسر نگشت از این رو آگاهی دقیق از محتوا و مضمون آن در دست نیست.

در پایان نامه‌های رشته هنر دانشجو با توجه به تخصص خود به موضوع پرداخته است و ابعاد مختلف نظریه سید قطب را روشن نکرده است. از این رو بیشترین استفاده‌ای که می‌توان از آنها نمود جنبه‌های هنری نظریه تصویر پردازی است.

در رشته زبان و ادبیات عرب نیز پایان نامه‌هایی با عناوین «تحلیل ادبی داستانهای قرآن»، «عناصر ادبی و هنری در داستانهای تفسیر فی ظلال» و «ترجمه و تحقیق کتاب النقد الادبی اصوله و مناہجه» اثر سید قطب به چشم می‌خورد.

محور اصلی در پژوهش اخیر نقد و بررسی یکی از آثار سید قطب است و نه تحلیل فرضیه او، با این حال در خلال مباحث، آن هنگام که محقق گرامی مراحل نقدی سید قطب را ارزیابی می‌کند، به تناسب بحث به طرح فرضیه او پرداخته و در حد اجمال آن را تبیین می‌کند. در بخش دیگری از پایان نامه نیز آن را کاملتر کرده و به بررسی مفهوم «تصویر فنی» یا «تصویر پردازی هنری» پرداخته و ویژگیهای آن را از دیدگاه سید قطب توضیح می‌دهد. در مجموع باید گفت این پایان نامه بیشتر ناظر به نقد و بررسی جنبه‌های ادبی شخصیت سید قطب و آثار ادبی اوست.

در پایان نامه نخست متعلق به آقای خلیل پروینی نیز همانگونه که از آن نام پیداست به طرح و بررسی عناصر تشکیل دهنده داستان‌های قرآن همچون طرح و پیرنگ، شخصیت و شخصیت پردازی، کشمکش، گفت و گو، صحنه و صحنه پردازی و ... پرداخته شده است. هدف پژوهشگر محترم آن بوده است که با نگرشی نو به داستانهای قرآن و شیوه‌های داستان پردازی سعی کند عناصر داستانی و ادبی یاد شده در متن داستانهای قرآن را مورد تجزیه و ارزیابی قرار داده و بدین وسیله گامی در راه کشف اعجاز ادبی و هنری قرآن برداشته باشد. وی در این راستا به سخنان و نظرات سید قطب نیز ارجاع داده اما صرفاً بر روی نظریه وی کار نکرده است چرا که اساساً پژوهش یاد شده پیرامون داستانهای قرآن و شیوه‌های داستان پردازی در قرآن بوده که بالتبع آثار افرادی همچون عبدالکریم خطیب، خلف الله و بستانی بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است.

پایان نامه با عنوان «عناصر ادبی و هنری در داستانهای تفسیر فی ظلال» نیز متعلق به آقای یحیی امینی است که در آن به معرفی کتاب‌های سید قطب از جمله «التصویر الفنی فی القرآن» پرداخته و گهگاه نیز به فرضیه تصویری او نگاهی گذرا انداخته است اما روی هم‌رفته بیشترین اهتمام مولف بر تبیین فضایی است که فی ظلال در آن به نگارش در آمده و نیز مشکلات و نارساییهایی که بر سر تالیف این اثر بر سر راه مفسر بوده است. همچنین بخش اعظم مطالب این پایان نامه پیرامون ساختار ادبی داستانهای قرآن و بیان جلوه‌های تصویرگری در کتاب «فی ظلال القرآن» است.

دستیابی به موارد فوق الذکر بر اثر پی جویی در منابع موجود در مراکز علمی ذیل بوده است: از جمله کتابخانه دانشگاه تربیت مدرس و دانشگاه الزهرا (س)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه دانشکده ادبیات و نیز دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی، کتابخانه تخصصی دانشکده علوم حدیث و مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. همچنین با کلید واژه‌هایی همچون «التصویر، نمایش، تقابل، الجمالی، فنی، هنری، سید قطب، تصویرگری، الصورة، نمایش، تصویرپردازی، نظریه خالدی، تذوق، زیباشناسی و ...» به جستجوی آثار (از هر نوع که باشد) پرداختم. در سایت ایسکا نیز پایان نامه ای با عنوان «جلوه‌ها و جذبه‌های قرآنی» از آقای محسن سالاری یافت شد. هدف عمده مؤلف در این پژوهش نگاهی نو به آیات قرآن و اثبات این مطلب است که معانی و مفاهیم بلند آیات قرآن برای هر فطرت سلیم قابل درک و فهم است و نباید بیش از حد به مباحث صرفی، نحوی، تاریخی و ... در تفسیر قرآن پرداخت که اینها همه در فهم صحیح آیات خلل ایجاد می‌کند. این همان موضوعی است که مدنظر سید قطب است؛ از همین رو در این پایان‌نامه به سید قطب و نظریه او تا حدی پرداخته شده است.

روی هم رفته باید گفت بر اساس جستجوی اینجانب، تالیفات یاد شده به موضوع مورد نظر ما یعنی «تصویر پردازی هنری قرآن و تطبیق آن بر آیات و سوره‌های مکی و مدنی» و نه زیباییهای قرآن و نه تصویرپردازی در داستانهای قرآن آنها به طور خاص از دیدگاه سید قطب، نپرداخته‌اند؛ بلکه احیاناً در برخی از پایان نامه‌ها به هنگام ذکر مفهوم تصویرگری در آیات قرآن کریم، به نام سید قطب نیز اشاره‌ای در حد اجمال شده است؛ از این رو به نظر می‌رسد انجام پژوهشی در قالب موضوع یاد شده ضروری بوده و در راه تکمیل آثار پیشین و احیاناً دستیابی به نکات جدیدتر، تلاش علمی بیشتری مورد نیاز است.

***

در پژوهش حاضر نیز سعی بر آن بوده است که در حد امکان به تبیین این نظریه پرداخته شود. برای رسیدن به این منظور لازم بود که در ابتدا، با توجه به نوپا بودن مبحث موردنظر، مباحثی مقدماتی با عنوان "کلیات" در قالب فصلی جداگانه بررسی شود و در آن به طور اجمال مفهوم "تصویر" و "تصویرپردازی" تا حدی روشن گردد. نهایی کردن این مبحث با توجه به نبود هیچ منبع فارسی و حتی منبعی مشخص در این زمینه بسیار دشوار و زمان بر بود، اما به یاری خداوند و مساعدتهای پیگیر استادهاى محترم به سرانجام رسید، آن گاه در ادامه، فصل دوم را با عنوان "تفصیل نظریه سید قطب و بررسی ابعاد آن" آغاز نمودیم، با این هدف که نظریه مذکور را به طور کاملاً تفصیلی و با تمام ابعاد آن بررسی نماییم. برای این منظور ابتدا به تبیین اصطلاحات هنری سیدقطب پرداختیم تا خواننده با مطالعه آنها در فهم نظریه دچار مشکل نشود. از آن جا که بخشی از نظریه سیدقطب به صفات حروف و موسیقی آنها اختصاص دارد، در بخش موسیقی، به تفصیل صفات حروف، مخارج حروف و شدت و ضعف آنها پرداخته ایم تا مرجع مناسبی برای خواننده به شمار آید.

مشابه کاری که در این پژوهش انجام گرفته است، توسط آقای خالدی در کتاب ارزشمند "نظریه التّصویر الفنی عند سید قطب" انجام شده بود، این کتاب به علت دشواری فهم دقیق و صحیح نظریه سید قطب از آن رو که خود تقسیم بندی واضحی در کار خود نداشت، نقش بسزایی در حل مشکل اینجانب ایفا نمود. منتها تفاوت عمده کار ما با ایشان در اینست که اولاً کتاب به زبان عربی است و متن آن به نسبت سنگین است؛ بنابراین ممکن است مراجعه به آن برای خوانندگان مشتاق کمی دشوار باشد و درثانی ایشان با تقسیم بندیهای متعدد که بعضاً قابل ادغام در یکدیگر می باشند و نیز افزودن مثالهای خود در کنار مثالهای سید قطب بدون تفکیک میان آنها، نظریه ایشان را در قالب ساختاری بسیار گسترده و در عین حال منظم ارائه داده است. در مقابل ما برای اصلاح این مسئله و رفع دشواریهای آن و با توجه به این که هدف ما تنها بررسی مثالهای خود سید قطب بود نه سایر آیات تصویری قرآن، به تفکیک مثالها پرداختیم و در برخی موارد عناوین بسیار جزئی آقای خالدی را در یکدیگر ادغام نمودیم تا با ارائه یک طبقه بندی کوتاهتر و مختصرتر به لب نظریه سید قطب نزدیک شویم و در این راه لازم بود از بسیاری از مباحث حاشیه ای غیر مرتبط با بحث اصلی صرف نظر شود. تفاوت سوم اینکه آقای خالدی در موارد بسیار تنها مثالهای سیدقطب را ذکر و با توضیحی اندک و مجمل از آن گذر کرده بود، حال آنکه انگیزه اصلی ما از پرداختن به نظریه ایشان در گام نخست این بود که از طریق این نظریه به دیدی متفاوت از قرآن دست یابیم؛ بنابراین توجه اصلی ما به تحلیل تصویری آیات دقیقاً بر اساس آن چیزی بود که سید در نظریه خود از آن سخن گفته بود؛ اما در عمل ذهن خود او نیز بیشتر معطوف عنصر "خیال" و نقش آن در تصویرگری آیات قرآن بوده است. در حالی که اهتمام ما در تحلیل تصویری آیات، به ویژه در فصل سوم، محور قراردادن عنصر خیال در کنار سایر جنبه های نظریه ایشان بوده است. طبیعی است در این فصل (فصل